

Mordovin Maxim

Előzetes jelentés a Pápa, Fő téren végzett megelőző feltárások második és harmadik üteméről

Kulcsszavak: megelőző feltárás, előzetes jelentés; Pápa, Fő tér; Veszprém megye; Árpád-kor; késő középkor; kora újkor; falusias település, középkori vár és város, épületek, temető

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság megbízásából 2011 második felében két ütemben megelőző régészeti feltárást végeztünk Pápa, Fő tér lelőhelyen (2011. július 23–szeptember 9., ill. október 10–december 13.; KÖH azonosító: 8902 és 8903; 1. kép 1.), a tervezett jégpálya és a közműnyomvonalak által érintett területen. Ennek megfelelően a feltárások összesen hat nagyobb területen folytak (1. kép 2.):

hagyva a biztonságos közlekedés és földszállítás biztosítására (2. kép). Mivel a nyári feltárás során már tisztáztuk, hogy a lelőhelyen Pápa városának Árpád-korra visszanyúló piacterével van dolgunk,² őszől fogva igyekeztünk fémkeresős szakembert foglalkoztatni, az apróbb fémleletek és a piactérre jellemző tárgytipusok minél teljesebb, még réteghez köthető összegyűjtésére. Ezen a területen a megelőző feltárás elsődleges feladata a jégpálya alapozása által érintett mélység biztosítása és az

I. felület	1–24. szelvény	A Fő tér Ny-i oldala, a közműárok D-i szakasza	274 m ²
II. felület	1–14. szelvény	A Fő tér D-i oldala, közműárok vonala	173 m ²
III. felület	1–7. szelvény	A Fő tér É-i oldala, a középkori templom helye és a templom körüli temető a körítőfallal	186 m ²
IV. felület	1–4. szelvény	A Fő tér ÉNy-i része, a barokk templomtól Ny-ra, csapadékelvezető csatorna vonala	86 m ²
V. felület	1–4. szelvény	A Fő tér Ny-i oldalán, a közműárok É-i szakasza	92 m ²
VI. felület	1–47. szelvény	A Fő tér közepe, a jégpálya területe	960 m ²
Összesen			1771 m²

A felsorolt felületek közül az I., II. és V. számú szakaszokon minden esetben a teljes rétegsor feltárása volt a feladatunk. A III. felületen meg kellett határozni a középkori templom körüli temető körítő falának vonalát,¹ feltárva annak egyes szakaszait. Részben hasonló céllal nyitottuk meg a IV. felület szelvényeit, bizonyos esetekben – a csapadékvíz-elvezető csatorna vonalán (IV/1–2. szelvény) – az altalajig feltárva a területet. A VI. felület egy nagy, összefüggő felszín volt. Ezt 5×5 m-es négyzethálóra osztottuk, és ezeken belül 4×4 m-es, négyzetes szelvényekben dolgoztunk, 1-1 m-es tanúfalakat

épített régészeti emlékek feltárása volt. Ezt a feladatot elvégeztük, a legtöbb esetben ennél nagyobb mélységet értünk el. A VI. felületen az altalajt csak 17 szelvényben értük el, több szelvényben a megtartandó épületfalak miatt nem volt lehetőségünk nagyobb mélységeket elérni, másutt – főleg a később tárgyalt nagy pince esetében – kifejezetten a kivitelező kérésére és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal beleegyezésével tudatosan lemondunk a jelentős többletmunkát és időt jelentő, átlagosan 3 m-es mélységek feltárásáról.

¹ MRT 4, 200.

² MRT 4, 196.

- A területen előkerült jelenségek alapvetően öt csoportba (és ennek megfelelően korszakba) sorolhatók:
1. Az Árpád-kori falusias település emlékei
 2. A késő középkori piactér burkolata és feltöltési rétegei
 3. 16. századi térbeépítés
 4. 17. századi térbeépítés
 5. 18. századi térrendezés

A nagyfelületű, sokszor összefüggő feltárásoknak köszönhetően viszonylag pontosan megrajzolhatjuk a tér történetét és a kutatott terület topográfiáját. A következőben ezek rövid, összefoglaló bemutatása olvasható.

Korábbi kutatások Pápa belvárosában

Pápa belvárosának legfontosabb része – a középkor óta folyamatosan – a Fő tér, a közepén emelkedő Szent István protomártír plébániatemplommal és ezek közvetlen környezete.³ Ezen a területen az elmúlt évszázad során csak elvétve folytak régészeti kutatások, annak ellenére, hogy Magyarország Régészeti Topográfiájának egyik kötete részletesen összefoglalta a területen várható lelőhelyeket.⁴ 1959 után az Esterházy-kastély műemléki helyreállításával összefüggésben végeztek kisebb feltárásokat az udvarán, amelyeket 1964-ben, 1967-ben, 1972-ben, ill. 1975-ben is folytattak Mithay Sándor vezetésével.⁵ Az 1980-as évek közepétől egy nagyobb rehabilitációs program zajlott a város központjában, amely során azonban inkább a műemléképületek felmenő részeire koncentráltak.⁶ A kutatások eredményeiből csak viszonylag keveset közöltek.⁷ Azonban éppen a nagyszámú álló kora újkori emlék jobb megismerhetősége indította el Haris Andrea alapos levéltári kutatásait, melynek „gyümölcseit” a 2011. évi kutatások során is hasznosíthattuk.⁸

Az Esterházy-várkastély már nagyon időszerű felújítása és azzal összefüggő kutatása 1999-ben indult el László Csaba vezetésével, és több éves kihagyásokkal még mindig folyik.⁹ A Fő téren az első kutatások 1982-ben zajlottak Mithay Sándor irányításával. Ekkor találták meg a középkori plébánia-

templom maradványait.¹⁰ Ennek további részleteit 1996-ban Rainer Pál és Ughy István dokumentálták, gázvezeték fektetése során.¹¹ A jelen beszámolóban tárgyalt kutatások közvetlen előzménye a pápai Fő tér teljes felújításához kapcsolódó, 2010 őszén Szvath Márton által vezetett próbafeltárás volt.¹²

Legkorábbi leletek

A tér legkorábbi régészeti korú leleteihez néhány pattintott kő sorolható. Ezek mind másodlagos helyzetből, középkori vagy kora újkori betöltésekből származnak. A középkori temető sírföldjében (III. felület) több római pénzt találtunk, ill. egy késő középkori rétegből egy zománcos fibula került elő. Ugyan a Fő téren római jelenségekkel nem találkozunk, a helyszíntől 1,5 km-re ÉNy-ra, Kr. u. 2–3. századra keltezhető lelőhelyet feltételezünk a Szabó Dezső utcában.¹³ További, biztosan római kori településnyomok ismertek a Pálháza-puszta II–III. lelőhelyen, a Fő tértől kb. 5 km-re, É-ra, illetve a várostól Ny-ra és É-ra egy négy km-es körön belül hat római lelőhelyet is ismerünk, többet a közeli Borsosgyőr környékén (villaépület, telep), a feltárás helyétől Ny-ra, DNy-ra, kb. 2–3 km-re.¹⁴

Egy 18. századi betöltésből egy ötujjas kengyelfibula töredéke került elő, melyet az 5. század végére–6. század első felére lehet keltezni. A fibulával egykorú lelőhely a közeli környéken nem ismert.¹⁵ Ugyanebből a rétegből egy római kori edény töredékei is előkerültek. Minden bizonnyal a római leletekhez hasonlóan a fibula is valamilyen belvároson kívüli lelőhelyről származhat. Azonban amíg a római pénzeket halotti obulusként, még a középkor folyamán használták fel, addig a fibula és az edény már inkább a kezdődő régiséggyűjtés nyomainak tekinthetők.

Árpád-kor – falusias település

Az eddigi kutatások során eddig összesen három helyen mutattak ki Árpád-kori megtelepedést Pápa központjában. A Mithay Sándor által a Várdombon feltárt településrészlet mellett,¹⁶ Ilon Gábor a Korvin utcában, a Corvin-ház helyén figyelt meg

³ HARIS 1992b, 125.

⁴ MRT 4, 193–207.

⁵ MRT 4, 193; MITHAY 1988, 37, 47.

⁶ HARIS 1988, 137; HARIS 1992a, 50; HARIS 1998, 343.

⁷ Az ebben az időszakban végzett kutatásokról lásd: HARIS 1992a; ILON 1992

⁸ HARIS 1998, 343–372.

⁹ LÁSZLÓ 2006, 297–298.

¹⁰ MITHAY 1989, 105–108.

¹¹ HERMANN 1999, 64. jegyzet.

¹² SZVATH 2012, 321–322.

¹³ MRT 4, 202.

¹⁴ MRT 4, 203. A környék további római lelőhelyekre lásd: ILON 1994, 21–22.

¹⁵ Lásd ILON 1994, 22.

¹⁶ MITHAY 1988, 38–49.

13. századi településnyomokat.¹⁷ A 2010–2011. évi kutatásoknak köszönhetően eddig messze a legnagyobb összefüggő és – úgy tűnik – legkorábbi Árpád-kori településrészt tudtuk feltárni.

A legkorábbi, biztosan keltezhető megtelepedés a pápai Fő tér területén, – de általánosíthatjuk az egész templomdombra – a 10–11. század fordulójától indul, de legkésőbb a 11. század első felétől. A település jelenségei minden esetben a sárga – vörösesbarna homokos és sóderes, néhol zöldessárga agyagos altalajba mélyültek. Ki kell emelni, hogy az Árpád-kori település többrétegű volt, de a rétegződéseket nem minden esetben lehetett egyértelműen különválasztani.

A falusias jellegű település objektumaiból néhány gödörház, külső kemence, munkagödörök, legalább két műhelyépület (3. kép) és több árokszakas is előkerült. Ezekben jellegzetes Árpád-kori lassú korongolt, változó díszítésű (befésült hullámvonalaköteg- és csigavonaldíszes, fogaskerékmintás és körömbenyomkodásos díszítésű bográcsok és fazekak) kerámia, viszonylag kevés vastárgy és sok állatsont volt. A korszakhoz köthető jelenségek a tér DNy-i sarkában sűrűsödtek. A szerencsés rétegvizonyoknak és a világos altalajnak köszönhetően nagyon sok, egyértelműen kirajzolódó cölöp- és oszlophelyet is megfigyeltünk; ezekből számos gödör és külső kemence körül cölöpvázaz felépítményt (4. kép) lehet rekonstruálni. A tér DK-i sarkában már inkább árkokat dokumentálhattunk,¹⁸ bár ott az Árpád-kori jelenségek feltárására a később ismertett okokból csak kisebb felületen nyílt lehetőség. További olyan lelet, amely valamiféle ipari tevékenységhez köthető – egy kézimalomhoz tartozó malomkő töredéke volt a VI/1. szelvényből.

Ugyan a barokk és a gótikus templom alatt esetleges korábbi falmaradványok kutatására eddig nem nyílt lehetőség, a IV/1. szelvényben egy erősen bolygatott, de még *in situ* maradt temetkezésből egy s-végű hajkarika került elő. Ez – és a plébános 1240-es évektől szereplő legkorábbi ismert említése¹⁹ – alapján bátran állíthatjuk, hogy a templomnak és a temetőnek már Árpád-kori előzményei vannak.

A kutatott területen jelentős volt az a rész is, amelyen a késő középkori és a kora újkor tevékenység következtében teljesen eltűntek az Árpád-kori rétegek. Ez elsősorban a tér közepén lévő nagyméretű

pince és a templomot körítő árok helyére vonatkozik.

Az Árpád-kori időszakot egy szürkés, kormos planírozási réteg zárta le. A rétegben viszonylag kevés lelet volt, de az mind még az Árpád-korra keltezhető. A planírozási réteg egyben a terület legkorábbi szilárd térburkolatának szolgált alapozásként.

A jelenlegi ismereteink alapján úgy látjuk, hogy a Várdombon, vagyis az Esterházy-kastély alatt lévő Árpád-kori település mindenképpen elkülönült a Fő-téren fekvőtől (16. kép). Az ott feltárt objektumok nem érték el a két kiemelkedést elválasztó, később mesterségesen lemélyített árok szélét, ugyanakkor a mai barokk templomtól É-ra sem maradt Árpád-kori jelenség. Így itt inkább két önálló faluval kell számolnunk.²⁰ Ugyanezt nem tudjuk ilyen határozottan állítani a Korvin utcában feltárt maradványok esetében, ehhez mindenképpen további megfigyelésekre lenne szükség.²¹

Az Árpád-kori települést nehéz összevetni az írott forrásokkal, ugyanis Pápa első biztos említése 1214-ből ismert, majd 1225-ben értesülünk arról, hogy egyben főesperesi székhely.²² Azonban éppen az utóbbi tény, ill. az, hogy Pápa a királyi udvarnokok otthona és központja volt – jelzi a település korai eredetét.²³

Késő középkor, piactér és temető

A település falusias jellege a 13–14. század fordulóján hirtelen megszűnt. A feltárt jelenségekből azt a következtetést vonhattuk le, hogy a késő Árpád-kori objektumokat tervszerűen feltöltötték, a maradványokat elplanírozták és egy 15–20 cm vastagságú, szürke agyagos feltöltésre alapozva, a kutatott terület legnagyobb részén egy döngölt kavicsos-köves térburkolatot alakítottak ki. Az így létrejött, kifejezetten városias jellegű piactér a mai Fő tér D-i felét foglalhatta el (17. kép). Legnagyobb látványosságának a burkolatban megmaradt szekérkerék-nyomok tekinthetők (II/9–12. szelvény), amelyek a tér D-i szélé mentén haladtak és a mai napig meglévő Fő utca irányába kanyarodtak, jelezve, hogy a belváros mai utcahálózata legalább részben a 14. század elejéig vezethető vissza (5. kép); újabb alkalommal cáfolva azt a korábbi elképzelést, amely szerint a

Fő tér négyzetes elrendezése Esterházy Károly egi püspök tevékenységének eredményeképpen jött volna létre.²⁴ A középkorban és a kora újkorban a piactérnek nem volt önálló neve, bár az 1531-től kezdve a 16. századi forrásokban szereplő *Piac utca* vonatkoztatható rá.²⁵ A 17–18. században ez a név már nem fordul elő, ettől kezdve a piacteret a város központi teréről DK-i irányban (Veszprém felé) kivezető *Hosszú utca* részeként kezelték. Az utca nevének első ismert említése 1531-ből származik és egészen 1876-ig így is hívták.²⁶

A piactér-kialakítása mögötti okok között legvalószínűbbnek az tűnik, hogy Pápa a királyi udvarnokok otthonából királyi *hospesek* lakóhelye és kivált-ságolt települése lett.²⁷ Történeti adatok nem sokat segítenek a változás idejének pontosabb meghatározásában, a *hospesek* első említése 1339-ből ismert.²⁸ Ez lényegében nem mond ellent a topográfiai változás régészeti keltezésének. Pápa *oppidum* piacát az ismert források először 1363-ban és 1383-ban említik, de 1409-től rendszeresen értesülünk a helyi országos vásárról is.²⁹

A legkorábbi térburkolat legalább fél évszázadig lehetett használatban, amíg fokozatosan egy vastag sárréteg képződött a tetején. A térburkolatot a középkor folyamán többször megújították. Ez általában úgy jelentkezett, hogy a korábbi köves-kavicsos járósíntre jelentősebb sárréteg rakódott le, nagyon sok vaslelettel és még több állatsonttal. Miután ez a sárréteg már olyan vastag lehetett, hogy a köves burkolat használhatatlanná vált, steril agyagot hoztak és terítették el az egész piactéren, s azon egy újabb köves-kavicsos felületet hoztak létre (6. kép). Ez a folyamat 50–80 évenként ismétlődhetett egészen a 18. századig (ennél újabb rétegek már nem maradtak meg). Érdemes megemlíteni, hogy a város más területein a közterületek burkolata eltérő lehetett, legalábbis a Szent László utcában egy közelebről nem keltezett, középkori dorongút részlete került elő, míg a Korvin utcában gerendaút nyomait figyelték meg.³⁰ A burkolt piacteret É felől a templom körüli temető hatalmas körítőárka határolta. Az árok legnagyobb mélysége helyenként elérte a 2,5–3 m-t – a mai já-

rószinthez viszonyítva. Az árok biztosan bolygatta az Árpád-kori jelenségeket, és a korai térburkolat nem terjedt tovább ebben az irányban. A vastag feltöltéseknek köszönhetően megmaradt az árokhoz tartozó külső járósínt is (az árok belső oldala egy esetben sem esett a feltárás területére). A megmaradt járósínt az árok külső peremén cölöphelyek sorozata volt követhető, amelyekből egy paliszádfal rekonstruálható (7. kép).

A temető az árkon belül helyezkedett el, ennek ellenére az árkon kívül is voltak temetkezések. Ezek lehetnek azok a halottak, amelyek valamilyen okból kifolyólag nem kerülhettek a megszentelt földbe. Ilyen temetkezésből legalább 16-ot tártunk fel. Mindegyik szabályos, K–Ny-i tájolású volt, három kivétellel, mind melléklet nélküli. A három „mellékletes” sírban pénz (egyelőre meghatározatlan), gyűrű, ill. egy vascsat került elő. Az itt feltárt temetkezések nem vágták egymást és mindegyik igazodott az árokhoz. Érdekes, hogy csak az ároktól közvetlenül Ny-ra és ÉNy-ra találtunk sírokat, D-re és DNy-ra nem volt egy sem. Valószínűleg ez is a korabeli utcahálózattal magyarázható. Ebben az esetben a mai Kossuth és Korvin utcák ebben az irányban kapcsolódtak a Fő utcához. Az árok jelenléte mindemellett egyértelműen jelzi, hogy a Fő tér területén áthaladó középkori főút nem kapcsolható össze közvetlenül a templom- és a várdombot, hanem a templomot Ny-i irányból kerülte meg. Ugyancsak nem igazolódott be az a korábbi elképzelés, mely szerint a korai tér orsó alakú lett volna, ráadásul a Maynzeck-térképen (15. kép) látható házcsoporthoz semmilyen középkori előzménye nem került elő. A D-i részen előbb a templom körüli árok, majd később – a középkor végén – a térburkolat volt a helyükön.³¹

Középkor vége – kora újkor

A középkor végén egy újabb jelentős változás történt a Fő tér életében. A temetőt körítő árkot ekkor tervszerűen, viszonylag rövid idő alatt betöltötték, és erre a területre is kiterjedt a piactér. Ekkor az egész kutatott területen a tér burkolatának egyszerre történő megújítását figyelhettük meg. Ehhez jelentős mennyiségű tiszta, sárgászöld agyagot hoztak, ennek szétterítésével képezték ki a burkolat alapját, amelybe utána beledöngölték a kavicsokat. Ez a burkolt térfelület már az egykori árok fölé is kiterjedt és – feltehetően – ekkor hagytak fel a tér Ny-i részén

²⁰ MRT 4, 194; MITHAY 1988, 47–49; HARIS 1994, 31.

²¹ ILON 1992, 61–65.

²² SOLYMOSI 1996, 20–21. Az 1061-es adattal kapcsolatban (pl. KUBINYI 1994, 45) elfogadjuk Kristó Gyula és Solymosi László álláspontját: KRISTÓ 1996, 7–9; SOLYMOSI 1996, 20.

²³ KUBINYI 1994, 45–46; KRISTÓ 1996, 11–12.

²⁴ KATONA 1970, 65. Ezt már külön is hangsúlyozta HARIS 1992b, 123–125.

²⁵ HARIS 1994, 32.

²⁶ MRT 4, 196; HARIS 1998, 343.

²⁷ SOLYMOSI 1996, 21.

²⁸ KUBINYI 1994, 81.

²⁹ MRT 4, 196; KUBINYI 1994, 49, 58–59.

³⁰ ILON 1995, 118–119.

³¹ Vö.: HARIS 1994, 31–32.

¹⁷ ILON 1992, 64.

¹⁸ Lásd még SZVATH 2012, 322.

¹⁹ HARIS 1994, 31.

való temetkezési gyakorlattal. Erre az időszakra alakulhatott ki a város végleges utcaszerkezete.³²

Ebben az időszakban épülhetett fel az a késő gótikus, háromhajós, de valószínűleg csarnokelrendezésű (1732-ben egyhajósna íróják³³), Szent István tiszteletére szentelt templom,³⁴ melynek alapfalait a III. felület kutatásai során tártuk fel.³⁵ Az először Katona Imre által lokalizált épületnek³⁶ az 1980-as években Mithay Sándor találta meg a DK-i részét,³⁷ majd 1996-ban a csatornafektetés során a szentély egyes részei kerültek elő.³⁸ Ezt a 2010–2011. évi kutatások során sikeresen hitelesítettük. Összességében feltártuk az épület DNy-i tornyát a hozzá K felől kapcsolódó kriptával és kápolna alapozásával, a D-i mellékhajó külső falát és a mellékhajót K felől lezáró, átlós támpillérekkel tagolt, négyzetes épületrészt, és a főszentély poligonális záródását.³⁹ Külön kérdés a templom tornyainak száma. Az biztos, hogy az 1730-as években már csak egy torony állt, korábban azonban kettő volt.⁴⁰ Az egyes ábrázolások alapján nem zárható ki, hogy az egyik torony a D-i mellékhajó K-i végén állhatott,⁴¹ és az általunk feltárt négyzetes épületrész valójában a torony alapozása. Természetesen a kéttornyos Ny-i homlokzat még ebben az esetben sem zárható ki.⁴²

A templom átalakításával párhuzamosan szűkíthették le a templom körüli temető területét. A cinterem új, 15. századi falának meghatározása volt a kutatásunk egyik célja a III. és a IV. felületen. Már Mithay Sándor is megtalálta a körítőfal egy szakaszát, de még nem ismerte föl.⁴³ Az átlagban 90 cm széles fal törtkőből,⁴⁴ erősen meszes habarcs falhasználásával épült, és kívülről egy viszonylag mély árok kísérte. A falon belüli részt nevezi tanulmányaiban Mithay Sándor *Belső-temetőnek*.⁴⁵

16. század – első épületek a téren

A 15–16. század fordulója egyértelműen egy virágkor kezdete volt Pápa város történetében. A már egy évszázada földesúri város a Szapolyaiak dunántúli birtokainak központja lett, s a család tagjai viszonylagos rendszerességgel fordultak meg a várban.⁴⁶ A gazdasági virágzást jól jelzi Magyarország egyetlen kora reneszánsz kőfaragványokkal díszített lakóháza a Korvin utca 9. száma alatt (bár a ház egyes részleteinek keltezése bizonytalan).⁴⁷ A Fő téren és a Fő utcán ekkor már számos kőház állhatott, lakóik pedig – Haris Andrea levéltári kutatásai alapján – elsősorban a várórség tisztái rétegéhez tartoztak.⁴⁸ A gazdasági fellendülést fokozta a Mohácsi csata utáni népességmozgás. Az ország középső területeinek elvesztése minden bizonnyal jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a pápai és a környékbeli lakosság (és azon belül is elsősorban a nemesség) egyre inkább a város erősítésén belül keresett menedéket. A jelentős mértékű bevándorlásról az írott források egyértelműen árulkodnak. Így pl. az egyik legjobban kutatott belvárosi lakóépület – a Corvin-ház – 16. századi tulajdonosai között délvidéki eredetű nemesi családot találunk, de a város 17. század eleji főkapitánya – Szlakovics (Zlatkovits) Farkas is horvát származású lehetett.⁴⁹

Nem hagyható figyelmen kívül a város – és ezzel párhuzamosan a tér – gazdasági fejlődésének vizsgálatakor, hogy az 1540-es évektől Pápa a győri végvidék egyik vára lett. Ez a végvidék a 16. század második felében a végvárrendszer egyik legzavaratalanabban működő egysége lett, elsősorban annak köszönhetően, hogy a katonaság zsoldjának 60%-át – éppen Bécs és Ausztria védelme érdekében – a határos osztrák tartomány, Alsó-Ausztria segélyeiből fizették (ez még abban is megmutatkozott, hogy a források több alkalommal a területet „*osztrák végeknek*” nevezték). Ráadásul a maradék 40% nagy része is az uralkodó külföldi, elsősorban birodalmi erőforrásait terhelte. Pápa városa és a vele ekkor egybeépült végvára az Udvari Haditanács koncepciójában Győr legfontosabb előváraként szerepelt.⁵⁰ Mindez látványosan megmutatkozott a Fő tér 16. század második negyedétől keltezhető rétegek páratlan leletgazdagságában, nem utolsósorban az

osztrák pénzek nagy számában.

A tér topográfiájának a 16. század második negyedétől zajló változásait alapvetően meghatározta a temetőt körítő kőfal. A sok pénzletnek köszönhetően viszonylag pontosan nyomon követhetővé vált a tér ekkor meginduló látványos átalakulása. A nagyszámú környékbeli nemes beköltözése valószínűleg elég gyorsan helyszükéhez vezetett, így a piactér É-i és Ny-i részét beépítették. Az ásatási eredmények azt mutatják, hogy valamikor az 1530-as évektől két ház sor épült a templom körítőfala mentén (18. kép). Az egyik ház sor – amelyből két épület nyomait figyelhettünk meg – közvetlenül hozzáépült a falhoz. Ezekből D-re helyezkedett el a másik két ház. A két ház között egy kb. 5 m széles sikátor volt. A háznyomok alapján kirajzolódott a templom D-i bejáratához vezető keresztirányú (É–D-i) utcácska vonala is.

A házak mindegyike *fachwerk*-szerkezetű lehetett. Falaik gerendavázak voltak, néhol cölöpökkel megerősítve. A gerendaváz közeit meszes agyagba rakott kővel töltötték ki. A falalapozásokhoz árkot ástak, elbontva a korábbi térburkolatot, s abban kővekre fektetett gerendát tettek (9–11. kép). Ebbe a gerendába csapolták a függőlegesen álló további gerendákat. A falakat kívül-belül meszelték. A házak padlója – legalábbis a földszinten – döngölt agyag volt. Az általunk feltárt gerendaváz háztípus már korábban is ismert volt a pápai kutatásokból, így pl. a 15–16. század fordulóján, a mai Fő tér 23. szám alatti telken, az utcafronton tártuk fel egy *fachwerk*-szerkezetű, többször megújított padlójú épület maradványait.⁵¹

A hatalmas mennyiségű pénz és egyéb aprólet, ill. a házak környékén előkerült nagyszámú állatcsont arra utal, hogy az épületek földszintjét inkább boltokként hasznosították, így a lakószobák az emeleten lehettek. Több esetben kirajzolódott a házak belső felosztása. Azonban egyik esetben sem sikerült tisztázni a négy előkerült épület teljes méretét, mert É és Ny felé túlmentek a feltárási területen, míg D felé egy későbbi pince elpusztította a széleiket. A két Ny-i ház mérhető hossza legalább 16 m és szélessége legalább 3 m. A K-i épületekről még ennyit sem tudunk. A négy ház két sort alkotott. Ez a két sor pontosan követte a körítőfal ívét. Így a két Ny-i épület még K–Ny-i tájolású lehetett, a K-iek ezzel szemben már ÉK–DNy-i irányban álltak.

A korszak intenzív gazdasági és kereskedelmi életét a sok pénz mellett jelzi az a kis éremgyűttes is, amely az ÉNy-i ház K-i falánál, a sáros padlóba beletaposva került elő (VI/27. szelvény). A 25–30 darabból álló együttes nagyobb valószínűséggel lehetett egy véletlenül elveszített „pénztárca”, mint tudatosan elrejtett kincslet. Az egyik nagyobb érme 1516-os évszáma előzetesen keltezi is a leletet.

Erre az időszakra tehető a textilkereskedelem fellendülése is, ugyanis a 16. századi rétegekből került elő a legtöbb és a legváltozatosabb textilplomba. Mindez egybevág az írott forrásokkal is. A városi posztókereskedőkről 1477-től kezdve tudunk,⁵² míg az első ismert pápai céh – a szabóké – 1510-ben alakult meg.⁵³ Helyi textilgyártásra utalnak a 15. században említett posztókallómalmok is. A textilkereskedelmet is jelentősen elősegítette a Garai László által 1439-ben a város részére megszerzett harmincadmentesség, vagyis a határvámok fizetése alóli felmentés. Ezt a kiváltságot 1500-ban és 1518-ban teljes vámentességre egészítették ki.⁵⁴ A 16. század folyamán már nagyszámú pápai textilkereskedőről tudunk Északnyugat-Magyarország vásárain, sőt, Béccsel folytatott kereskedelemben. 1494-ben egy pápai csapó nevével találkozunk a bécsi egyetemen is.⁵⁵ A 16–17. században a pápai kereskedők nagy mennyiségű kézműiparhoz szükséges „alapanyagot” hoztak Bécsből, ennek 62%-a posztó volt!⁵⁶ A végvárrá alakuló településen a textilkereskedelem még kiemeltebb szerephez jut. A korszakban közismert a végvári katonák posztóval való fizetése. Ez a posztó azonban nem annyira ruházkodásra szolgált, hanem pénzhelyettesítő funkciója is volt, így a katonaság ezt a helyi piacon – ahogyan más végvárakban is – továbbadta.⁵⁷ Mivel a pápai katonaságot nagyrészt az osztrák és a birodalmi rendek segélyeiből fizették,⁵⁸ így a páratlan mennyiségű Ny-i (német és osztrák) eredetű textilplomba jelenléte könnyebben magyarázhatóvá válik. Ezek közül a nürnbergi és a bécsi plombák tökéletesen megerősítik az írott források adatait (13. kép).⁵⁹ Többek között erre az intenzív kereskedelemre települt rá a helyi szabócéh, amely ezt a

³² MRT 4, 196. Ld. még KATONA 1972, 344–345.

³³ HERMANN 1999, 64. jegyzet.

³⁴ HARIS 1994, 31.

³⁵ A felület nagyobb részének kutatása még 2010-ben Szvath Márton irányításával történt. SZVATH 2012, 321–322.

³⁶ KATONA 1970, 65–66.

³⁷ MITHAY 1989, 105–108.

³⁸ HERMANN 1999, 64. jegyzet.

³⁹ Lásd még SZVATH 2012, 321–322.

⁴⁰ HERMANN 1999.

⁴¹ MITHAY 1984, 323–324.

⁴² HARIS 1992b, 126.

⁴³ MITHAY 1989, 106–108.

⁴⁴ A történelmi irodalom még téglafalként írt a róla: MITHAY 1989, 105. Ugyanitt a korábbi irodalom is.

⁴⁵ MITHAY 1984, 324–326; MITHAY 1989, 105–106.

⁴⁶ KUBINYI 1994, 54.

⁴⁷ HARIS 1992a, 49–50.

⁴⁸ HARIS 1988, 143, 149, 2. jegyzet.

⁴⁹ HARIS 1992a, 56; HARIS 1992b, 132; HARIS 1994, 34; PÁLFFY 1997, 23; PÁLFFY 1999, 217.

⁵⁰ PÁLFFY 1997, 9; PÁLFFY 1999, 60, 70, 116, 128–129, 169–172.

⁵¹ HARIS 1988, 140–142.

⁵² SOLYMOSI 1996, 23.

⁵³ KUBINYI 1994, 54–55; S. LACKOVITS 1996, 80.

⁵⁴ KUBINYI 1994, 54.

⁵⁵ KUBINYI 1994, 57.

⁵⁶ SZAKÁLY 1994, 97.

⁵⁷ GECSÉNYI 1996, 44–45.

⁵⁸ PÁLFFY 1997, 9.

⁵⁹ SZAKÁLY 1994, 97.

posztót felvásárolta, feldolgozta és értékesítette.⁶⁰ A pápai lakosok osztrák utazásait bizonyítja a 16. századi, eddig analógia nélküli, Mariazellből származó zarándokjelvény (14. kép).

A késő középkori város pusztulása

A régészeti eredmények egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a Fő tér házai mind egy erős tűzben pusztultak el. A feltárások és a források alapján is tudjuk, hogy a pápai belváros többször is leégett a 17–18. század folyamán. Azonban a pénzeknek köszönhetően egyértelműen ki lehetett emelni egy, az 1590-es évekre keltezhető, a többinél sokkal erőteljesebb, masszívabb pusztulási horizontot (9. és 11. kép).

Az korabeli leírásokból nagyon részletesen ismerjük a tizenöt éves háború Győr környéki eseményeit. A főkapitányság legfontosabb erődjének 1594. szeptember 29-én történt eleste után, a magára hagyott Pápát az éppen arrafelé portyázó tatár csapatok foglalták el október 2–3 virradó éjszakára. A törökök által azonnal megszervezett „minivilájet” rövid időszakáról nagyon keveset tudunk. Írott források alig állnak rendelkezésre,⁶¹ de a feltárás során sem figyeltünk meg semmilyen, a hódoltság időszaka-hoz köthető jelenséget vagy leletet.

A békés feladással ellentétben, a visszafoglalás már jelentős ostrommal járt. Mivel a keresztény csapatok előbb kísérelték meg Pápa visszaszerzését, mint Győret, ezért a török helyőrségnek nem volt oka küzdelem nélkül feladni a várat. A várost 1597. augusztus 13-án kezdték ágyúzni, s 19-én rohammal vették be. Az ostrom utáni fosztogatás során felrobbant a löporraktár, elpusztítva a vár nagyobb részét,⁶² de jelentős pusztulás érte ekkor a várost is, lakóházai számottevően sérültek. A városban minden 15–16. századi lakóépületnek emiatt csak töredékes részletei, falcsontjai, esetleg pincéi maradtak fenn.⁶³ A plébániatemplom felújítása 1612-ig folyt.⁶⁴ A feltárt épületek nagy valószínűség szerint ebben az ostromban pusztultak el, bár nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy még a 17. század folyamán a városban több nagyobb tűzvész is volt. Az egyik ilyen 1600-ban ütött ki, amikor a várost a fellázadt vallon zsoldosoktól kellett visszafoglalni, de van

adat egy 1626. márciusi tűzről is. Az utóbbi során leégett a vár, a templom és a város nagy része.⁶⁵

A 17. század folyamán nagyobb török csapatok még kétszer jártak Pápa közelében, sőt 1683-ban másfél hónapra újra megszállták a várost. Ennek azonban semmilyen jelentősebb hatása nem volt,⁶⁶ így régészetiileg kimutathatatlannak.

17–18. század – kőépületek

A tizenöt éves háború után, valamikor a 17. század elején a tér házait újjáépítették, nagyjából azonos helyen, de már kőből (19. kép). A térelrendezés annyiban módosult, hogy amíg a templom körüli temető körítőfala mellett a leégett *fachwerk*-házak helyén két új kőház épült, addig a két D-i helyét egyetlen óriási, alapincézett épület foglalta el (12. kép). Ez utóbbiból csak a 6 m széles és 20 m hosszú, törtkő falazatú pince maradt meg. A törtkőből, kevés téglafelhasználásával, erős habarcsba rakott alapfalának jellege hasonlít a jóval korábbi Corvin-háznál megfigyelt falalapozásra,⁶⁷ de hasonló falazású, a 15–16. század fordulójára keltezhető épület állt a Fő tér 23. szám alatt, a Kenessey-Szondy-ház előzményeként.⁶⁸ Az Fő téri épület keltezésében nagy segítséget jelent az az adat, amely szerint a városban a 18. századtól már csak téglával építkeztek, követ mint falazóanyagot attól kezdve nem használtak.⁶⁹

A teljes pincét hatalmas tégladongával boltozták be (a boltozat tégláin még nincsenek az 1700 körülől általánosan jellemző bélyegek). A bejárata a K-i oldalról indult, két oldalán bevilágítóablakok helyezkedtek el. Hasonló ablak nyomai kerültek elő a Ny-i zárófalon is. A pince felett biztosan egy nagyobb épület helyezkedett el, erre a korabeli források és Pongrácz Gáspár 1733-ban kiadott városleírása alapján lehet következtetni.⁷⁰ Ebben az épületben különböző boltok és lakások lehettek. A pincét nagy valószínűséggel bortárolásra használhatták, s a földszinten történhetett a borkimérés. Az írott források alapján ez az épület azonosítható a város földesurává váló Esterházy család által birtokolt uradalmi pincével. Az uradalmi pince első ilyen néven ismert említése 1671-ből származik.⁷¹

A 17. században kialakult kép a 18. század végé-

⁶⁵ MITHAY 1982, 203.

⁶⁶ SZAKÁLY 1994, 82.

⁶⁷ ILON 1992, 61.

⁶⁸ HARIS 1988, 138.

⁶⁹ HARIS 1992b, 134.

⁷⁰ HERMANN 1999.

⁷¹ HARIS 1998, 360.

⁶⁰ GECSÉNYI 1996, 45.

⁶¹ PÁLFFY 1997, 12–14, 19; PÁLFFY 1999, 209–211; HEGYI 2007, 1499.

⁶² Az ostrom részletes leírását lásd: PÁLFFY 1997, 63–81.

⁶³ HARIS 1992a, 56; PÁLFFY 1999, 213, 220.

⁶⁴ SZAKÁLY 1994, 81.

ig már nem módosult jelentősebben. Ezt az állapotot mutatja az 1732-ben készült, Maynzeck-féle térkép is (15. kép).⁷² A templom kerítéséhez D felől egy hosszabb telek kapcsolódott, melynek beépítése nem azonosítható, csak az ÉNy-i végén lévő, nagyméretű, 79. számú épület. Ez utóbbi 17–18. századi birtoklás-története viszonylag jól ismert.⁷³ Az épület kőből rakott pincefalának részletei kerültek elő a IV. felületen. Ezekről D-re, egy síkatorral elválasztva helyezkedik el a térképen a 80. és a 81½. telek. A 81. azonosítható az uradalom pincéjével. A feltárások fényében már világosan látjuk, hogy az alapincézett épület a teljes telket elfoglalta, sőt, talán még a 80. számú telek egy részére is áterjedt. A kutatások során találtunk olyan kisebb, 18. századi épület maradványait, amelyek az alapincézett épülethez Ny felől kapcsolódtak és így a 80. számú telekkel azonosíthatók.

A tér burkolatát legalább kétszer megújították ebben az időszakban. Egy 18. századi köves-kavicsos térburkolatot már Mithay Sándor is megfigyelt a középkori templom falainál.⁷⁴ Az alapincézett épülethez különböző toldaléképületeket csatoltak ÉK és DK felől, de a Ny-i oldalánál is több bővítést figyeltünk meg (20. kép). Ezek mind különböző boltok lehettek, közöttük egy kávéház is.⁷⁵ A 18. századi bővítések mind téglából készültek, néha vegyes kő-téglafalazásúak voltak. Legalább egy 18. századi átépítés nyomait figyeltük meg a pince falszövegében is. Biztos, hogy a pince lépcsőjét valamikor az 1750-es években kicserélték. Ekkor új fagerendákat fektettek le, amelyeket évszámok téglákkal ékeltek ki. Az épület felújítása és a tér további építkezései valószínűleg összefüggettek az 1751. évi tűzvészsel, amely során leégett a templom tetőzete,⁷⁶ és megsérülhettek a környező épületek is. (A tűzvész nagyságát jelzi, hogy ekkor a városháza is leégett).⁷⁷ A pince átépítésével egyszerre, a tér K-i sarkában két négyzetes téglalapból álló emelvény épült (8. kép), ami nagy valószínűséggel a városi pellengér lehetett. A nagyon igényes, precíz falazású építmény téglái 1754-es évszámúak. Magát a gótikus templomot többször is felújították a 18. század első felében, ugyanis eredetileg nem tervezték a lebontását.⁷⁸ A felújítások nyomait barokk téglapadlók for-

májában megfigyelhettük a templom falain belül.⁷⁹ A század első felében még temetkeztek a templom körül,⁸⁰ és ezt a régészeti eredmények is alátámasztották (a legkésőbbi feltárt sírok a 18. század közepére keltezhetők).

A 18. század folyamán a tér DK-i oldalánál egy kékfestő műhely működhetett. Legalábbis úgy tűnik, hogy a hozzá tartozó hulladékot és nagy mennyiségű kék csapadékot tartalmazó földet figyeltünk meg a VI/3. és VI/6. szelvények területén. A műhely hulladéka elsősorban megmunkált fadarabokból állt. A festéshez szükséges nagy mennyiségű vizet feltehetően az akkor még meglévő tóból szerezheték.

Az új Fő tér

A tér kora újkori arculatának a barokk templom felépítése és az azzal párhuzamosan történő térrendezés vetett véget. Ugyanebben az időszakban a Fő tér háztulajdonosainak összetétele is megváltozott. A török veszély elmúltával és az erősödő ellenreformáció következtében a köznemesi családok jelentős része elhagyta a várost. Helyüket fokozatosan az uradalmi tisztikar vette át, és a tér meglévő épületeit uradalmi bérházaknak, boltoknak és fogadóknak alakították át.⁸¹

A század első felében, a katolikus nagytemplom építését megelőzően kezdték meg a tér épületeinek lebontását. A Maynzeck-féle térképen (15. kép) jól látható, hogy a középkori templomtól É-ra lévő épületegyüttes már lerombolandóként (*destruenda*) szerepel,⁸² miközben a D-i telkek még érintetlenek. Az új templom építése 1772 őszen kezdődött és 1786-ig folyt,⁸³ a középkori lebontását pedig 1773 telén kezdték meg,⁸⁴ vagyis volt olyan időszak, amikor mindkét épületből álltak bizonyos részletek. A nagyméretű alapincézett épületet így a század utolsó harmadában szüntethették meg, a boltozatát beszakították, falait részben kibányászták. A középkori templom lebontása után, a templomdomb tetejét elhordták, kiegyenlítve ezzel a kastély és a Fő tér közötti terepet. Ez kb. 1–1,5 m-es szintsüllyesztést jelenthetett. A temető földjét részben a pincébe, ill. az egykori várakba töltötték. A temető elhordásáról a korabeli források is beszámolnak. Esterházy

⁷² HARIS 1992b, 130, 2. ábra; HARIS 1998, 346.

⁷³ HARIS 1998, 360.

⁷⁴ MITHAY 1989, 106.

⁷⁵ HARIS 1998, 360–361.

⁷⁶ GERŐ–SEDLMAYR 1959, 166.

⁷⁷ HARIS 1992b, 129.

⁷⁸ HARIS 1992b, 126; 135, 11. jegyzet.

⁷⁹ SZVATH 2012, 322.

⁸⁰ MRT 4, 200.

⁸¹ HARIS 1992b, 133.

⁸² HARIS 1992b, 130, 2. ábra.

⁸³ MITHAY 1984, 329.

⁸⁴ KATONA 1970, 65.

Károly említi, hogy „az Új Templom körül planálni köll az területet, azonban az dologban az az akadál, hogy koponyákra és holt tetemekre jutnak le ha az ásáshoz kapnak...”⁸⁵ Mithay Sándor megfigyelései szerint a várak feltöltését már az 1700-as évek elején megkezdhatték.⁸⁶ Szintén Mithay fontos megfigyelése, hogy az egykori vártól D-re lévő árok betöltését nagyrészt a Fő tér É-i részén lévő altalajjal megegyező „sárgás, márgás, kavicsos” agyag alkotta.⁸⁷ Ez minden bizonnyal a templomdomb É-i részéről származhat, ahol – az V. felületen tett megfigyeléseink alapján – a terep kiegyenlítése során jóval a kultúrretek alá mélyültek.

A bontási munkák eredményeképpen a feltárás során a pincében elsősorban sírfölddel találkoztunk, nagyon sok másodlagos helyzetű embercsonttal és sírlelettel. A sírleletek között egyaránt szerepeltek obulusként sírba rakott pénzek, egészen a 14. századtól, de előkerültek 18. századi pártadarabok, koporsóveretek és kegyérmék is. A tereprendezés másik látványos bizonyítéka az V. felületen a régészeti rétegek szinte teljes hiánya. Szintén a terepsint átalakítását jelzi az, hogy a 15. században feltöltött árkon kívül, a sírok az I. felület É-i végében közvetlenül a mai útalap alatt feküdtek, és a 18. századi útburkolat átvágta azokat. A tér teljes kutatott területén legalább két, a 18. század második felére keltezhető térburkolatot figyeltünk meg, alatta általában közvetlenül a 16. századi rétegek kezdődtek, több mint 150 évnyi hiányt mutatva, ezzel ismét jelezve a planírozás és tereprendezés mértékét. Kisebbségi mértékű szondázó kutatásai során még Mithay Sándornak is feltűnt, hogy a középkori templom falmaradványai felett alig volt építési vagy bontási törmelék.⁸⁸ Az 1750-es évektől zajló térrendezési folyamat csak az 1790-es években zárulhatott le, ugyanis akkor tudta az uradalom az utolsó házat (a Maynzeck-térképen a 79. számú ház: *15. kép*) megvásárolni és lebontani.⁸⁹

A feltárás során páratlan mennyiségű leletanyag került elő, csak az elcsomagolt tételek száma meghaladta a 6000-et! A rendszeres fémkeresős vizsgálatnak köszönhetően országos viszonylatban is példa nélküli mennyiségben kerültek elő pénzek és textilplombák. Az előzetes becslések szerint (a nyilvántartásunk alapján) min. 730 pénzermét találtunk az ásatás folyamán, ezek legalább 250 stratigráfiai egységet kelteznek. A pénzek kora a rómainól a 19. századig terjed, a többség mégis inkább 16. századi. A legkorábbi – eddig azonosított – középkori pénz a 14. századra keltezhető. A textilplombák mennyisége (kb. 100 db) a lelet típus Magyarországon eddig ismert (feldolgozott) teljes mennyiséget meghaladja. Mind a pénzek száma és a textilplombák változottsága óriási lehetőséget rejt nemcsak Pápa, hanem az egész Nyugat-Dunántúl késő középkori-kora újkori kereskedelmének és gazdaságának újraértékelésére. Számos további olyan lelet is előkerült, amely szintén jelzi a kereskedelem jelentőségét, ilyenek például a különböző bronzsúlyok.

A régészeti kutatások idején kivételesen jó munkaviszonyt tudtunk kialakítani a városi vezetéssel és a kivitelezővel. Leginkább a Boroszlán Zrt. vezetőségét, név szerint is Vörös Lászlót szeretnénk kiemelni, akik nagyon sokban segítettek a munkánkat és közreműködtek az előkerült régészeti örökség megőrzése érdekében. Így nagy szerepük van abban, hogy a II. felületen előkerült, szekérnyomokat őrző, 1300 körüli térburkolat esetében a város annak megőrzése mellett döntött. A terület visszahagyása után egy héten belül – még az esőzések előtt – geotextillel lefedették és homokkal betakartatták a meghagyott burkolt útfelületet.

Az ásatáson közreműködtek: Kolláth Ágnes régész munkatárs, ásatásvezető helyettes; Bercsényi Kinga, Varga Emese, Hullám Dénes, László Emese és Csiki József Attila régészek; Bognár Katalin Boglárka, Herbst Anna, Juhász Adrienn, Mag Hella, Móricz Róbert, Náday Zsófia, Nagy László Attila, Nyúl János Tibor, Szalai Emese, Ujhelyi Nóra régészhallgatók. A fémkeresést Sándor Lajos, a geodéziai felmérést Román József végezte.

⁸⁵ MITHAY 1989, 107–108.

⁸⁶ MITHAY 1988, 42–44.

⁸⁷ MITHAY 1988, 47–49.

⁸⁸ MITHAY 1989, 106.

⁸⁹ HÁRIS 1992b, 126, 132; HÁRIS 1998, 360.

Maxim Mordovin

Preliminary report on the third phase of the pre-development excavation at Pápa, Fő Square

Keywords: pre-development excavation, preliminary report; Pápa, Fő Square, County Veszprém; Árpadian Age, late Middle Ages, early Modern Age; rural settlement, medieval castle and town, buildings, cemetery

Commissioned by the National Office of Cultural Heritage and the Directorate of the Veszprém County Museums, we conducted a pre-development excavation on Fő Square in Pápa (id. no. 8902 and 8903; Fig. 1. 1) in the second half of 2011, in the area of the planned skating rink and public utilities line. The excavation was conducted in six main locations (Fig. 1. 2):

Location I	Trenches 1–24	Western side of Fő Square, southern section of the public utilities trench	274 m ²
Location II	Trenches 1–14	Southern side of Fő Square, line of the public utilities trench	173 m ²
Location III	Trenches 1–7	Northern side of Fő Square, location of the medieval church and walled churchyard	186 m ²
Location IV	Trenches 1–4	North-western side of Fő Square, west of the Baroque church, line of the drainage canal	86 m ²
Location V	Trenches 1–4	Western side of Fő Square, northern section of the public utilities trench	92 m ²
Location VI	Trenches 1–47	Middle of Fő Square, area of the skating rink	960 m ²
Total			1771 m²

In the case of Locations I, II and V, our task was the excavation of the complete layer sequence. In Locations III and IV, we were tasked with identifying the line of the wall enclosing the medieval churchyard.⁹⁰ In Location VI, we opened 4 m×4 m trenches, leaving 1 m baulks between them (Fig. 2). Since we knew that the area was identical with the medieval marketplace of Pápa,² we employed a metal detecting specialist. We only reached the natural subsoil in seventeen trenches; in the other investigated areas this was not possible owing to the walls we were asked to leave *in situ* and to the requests made by the investors, with which we complied after receiving the approval of the National Office of Cultural Heritage. The features uncovered in these locations can be assigned to five groups (and, correspondingly, to five periods):

1. Relics of the Árpadian Age rural settlement
2. Surfacing and infilling layers of the medieval marketplace
3. 16th century constructions
4. 17th century constructions
5. 18th century urban planning

Previous investigations in the town centre of Pápa

The most important part of the town centre of Pápa is Fő Square and the parish church dedicated to Saint Stephen Protomartyr in its centre.³ This area has barely been explored archaeologically, even though the relevant volume of the *Magyarország Régészeti Topográfiája* [Archaeological Topography of Hungary] series contains a comprehensive overview of the sites that can be expected in the area.⁴ Sándor Mithay conducted a series of smaller excavations as part of the conservation and renovation of Esterházy Castle

after 1959.⁵

From the mid-1980s, the focus was on the extant portions of the protected buildings in the town centre.⁶ Very little was published about the findings of these investigations.⁷ The high number of still extant monuments of the early Modern Age inspired Andrea Haris to meticulously examine the archival records; we were able to fully exploit the fruits of her research already during our investigations in 2011.⁸

The long-due renovation of Esterházy Castle and its parallel investigation was begun in 1999 under the direction of Csaba László and is still in progress after a gap of several years.⁹ The first investigations in Fő Square were conducted by Sándor Mithay in 1982, who discovered the remains of the medieval parish church.¹⁰ Additional portions of the church were documented by Pál Rainer and István Ughy in 1996.¹¹ The prelude to our investigations was the trial excavation by Márton Szvath in autumn 2010 in relation to the planned complete renovation of Fő Square.¹²

The earliest finds

The earliest finds from the square are a few chipped stone implements recovered from a secondary context. We found several Roman coins in the ground of the medieval cemetery as well as an enamelled brooch in a late medieval layer. Although we did not find any Roman features in Fő Square, a Roman site dating from the 2nd–3rd century is assumed to lie in Szabó Dezső Street, located 1.5 km north-west of the excavation area.¹³ Settlement remains dating from the Roman Age have been identified at the Pálháza-pusztas II–III site, some 5 km north of Fő Square.¹⁴ The fragment of a radiate-headed bow brooch with five knobs dating from the late 5th–early 6th century came to light from an 18th century fill. No sites dating from the same period as the brooch are known in the closer area.¹⁵ The Roman coins were used as funerary oboli during the Middle Ages, while the brooch and a Roman vessel can be seen as a reflection of an incipient interest in the collection of antiquities.

The Árpadian Age – a rural settlement

Previous research found traces of an Árpadian Age occupation in three locations in the centre of Pápa. In addition to the settlement section uncovered by Sándor Mithay on the Várdomb [Castle Hill],¹⁶ Gábor Ilon found remnants of a 13th century occupation in Korvin Street, where Corvin House had once stood.¹⁷ The earliest securely datable settlement remains on Fő Square can be assigned to the turn of the 10th–11th centuries, or to the first half of the 11th century at the latest.

A few sunken houses, an open-air oven, work-pits, at least two workshop buildings (Fig. 3) and several ditch sections of the rural settlement were uncovered. Most of these yielded pottery with varied ornamentation turned on a slow wheel, a few iron artefacts and many animal bones.¹⁸ One burial contained an S-terminalled lock-ring. The latter find and the first mention of the parish priest in a charter from the 1240s¹⁹ are a clear indication that the church and the churchyard were established in the Árpadian Age.

The Árpadian Age settlement on the Várdomb, underneath Esterházy Castle, was definitely distinct from the one on Fő Square (Fig. 16).²⁰ The same is not as obvious in the case of the remains uncovered in Korvin Street – further research is necessary to determine the relation between them.²¹

The first mention of Pápa dates from 1214; in 1225, the town was the archdeacon's seat.²² This, and the very fact that Pápa was home to and the centre of the royal serving people (*udvornici*) is an indication of the settlement's early origins.²³

The late Middle Ages – marketplace and cemetery

At the turn of the 13th–14th centuries, the late Árpadian Age features were infilled and levelled, creating a surfacing. The marketplace thus created extended across the southern half of present-day Fő Square (Fig. 17). The most spectacular discoveries were the wheel ruts preserved in the surfacing (Trenches II/9–12) along the square's southern side, indicating that the town centre's street network can in part be traced to the early 14th century (Fig. 5), refuting earlier assumptions that the layout of Fő Square was created on the initiative of Károly Esterházy.²⁴ The name *Piac utca* [Market Street] in the sources refers to the old marketplace.²⁵ From the 17th–18th century onward, it was treated as part of *Hosszú utca* [Hosszú Street] leading south-eastward from the town's main square (towards Veszprém), whose first mention dates from 1531; it retained this name until 1876.²⁶

The creation of the marketplace can probably be linked to the rise in the town's fortunes, when Pápa became a privileged settlement of royal *hospites*.²⁷ The historical record is of little help in pinpointing the date of the change; the *hospites* are first mentioned in 1339.²⁸ This is not at variance with the archaeological date of the topographic change. The market of the *oppidum* of Pápa is first mentioned in 1363 and 1383 in the sources, and from 1408, the literary sources regularly report the national markets held in the town.²⁹ The surfacing was repeatedly renewed during the Middle Ages (Fig. 6). In other parts of the town, the surfacing of public spaces differed, being either corduroy or plank roads.³⁰ In the north, the market-place was bounded by the 2.5–3 m wide ditch and palisade wall of the churchyard around the parish church (Fig. 7). Although the cemetery lay on the inner side of the ditch, a few burials were found outside the ditch too. There was nothing to confirm earlier suggestions that the early marketplace had been spindle-shaped.³¹

Late Middle Ages–Early Modern Age

At the close of the medieval period, the ditch enclosing the churchyard was infilled and the marketplace extended to this area too.³² The late Gothic Church of St. Stephen, probably a hall church (described as a single-nave church in 1732³³) was probably built at this time.^{34–35} The building was first located by Imre Katona,³⁶ in the 1980s, Sándor Mithay identified its south-eastern part,³⁷ while parts of the sanctuary came to light in 1996 when a sewage pipe was laid.³⁸ In 2010–2011, in association with Márton Szvath's excavation, we uncovered the building's south-western tower, the crypt adjacent to its eastern side and the foundations of the chapel, the outer wall of the southern side-aisle and the rectangular area with the buttress at its end, as well as the polygonal end of the main sanctuary.³⁹ One intriguing issue was the number of towers. It is quite certain that the church only had a single tower by the 1730s; however, earlier there were two.⁴⁰ On the testimony of certain depictions, it is possible that one tower was erected at the eastern end of the southern side-aisle⁴¹ and that the rectangular area we had uncovered was in fact the foundation of this tower.⁴²

Simultaneously with the rebuilding of the church, the area of the churchyard was reduced. Although Sándor Mithay had uncovered a section of the wall enclosing the cemetery, he did not recognise it for what it was.⁴³ The wall was 90 cm wide on average and was built of crushed stone⁴⁴ and strongly limey mortar, and it was flanked by a relatively deep ditch on the outer side. Sándor Mithay called the area enclosed by the wall *Belső-temető* [Inner cemetery].⁴⁵

16th century – the first buildings in the marketplace

At the turn of the 15th–16th centuries, the town that had been a manorial town for over a century became the centre of the Transdanubian estates of the Szapolyai family, whose members regularly sojourned in the castle.⁴⁶ The economic prosperity is amply illustrated by Hungary's single building adorned with early Renaissance stone carvings at 9 Korvin Street (although the dating of the house's certain parts is uncertain).⁴⁷ Several stone houses had probably been erected by this time on Fő Square and in Fő Street, whose occupants – according to Andrea Haris's archival research – were principally officers of the castle guards.⁴⁸ The written sources report the large-scale immigrations after the Battle of Mohács in 1526. Thus, for example, we know that the 16th century owners of Corvin House, one of the intensely researched residential buildings in the town centre, included a noble family from medieval Hungary's southern region and that Farkas Szlakovics (Zlatkovits), the early 17th century captain-general, was probably of Croatian ancestry.⁴⁹ From the 1540s, Pápa became one of the forts of the Győr border defence system, its role being one of the key advanced strongholds of Győr in the defence system created by the Imperial War Council.⁵⁰

Sometime in the 1530s, two rows of houses were built beside the wall enclosing the church and the churchyard (Fig. 18): one against the wall, two others slightly to its south. A roughly 5 m wide alley separated the houses. The course of the north to south street leading to the church's southern entrance was also outlined. Each house was timber-framed. The bedding trenches were dug into the surfacing (Figs 9–11). The vertical timbers were tenoned into the sill beams. The walls were whitewashed both outside and inside, their floor was of stamped clay. A medieval timber-framed house was found under the building at 23 Fő Square.⁵¹ The ground floor of these buildings probably accommodated shops, while the residential rooms were on the upper floor.

The highest number of cloth seals dates from this period. The town's broadcloth merchants are mentioned from 1477,⁵² while the first known guild of Pápa, the tailors' guild, was founded in 1510.⁵³ The trade in

textile flourished after the exemption from the thirtieth customs tax – the exemption from having to pay the border customs tax obtained for the town by László Garai in 1439 – which was soon followed by a full customs tax exemption.⁵⁴ The broadcloth merchants of Pápa regularly sold their wares at the fairs in north-western Hungary and they also traded with Vienna during the 16th century. The name of a fuller from the town crops up in the records of Vienna University in 1494.⁵⁵ In the 16th–17th centuries, the Pápa merchants brought substantial amounts of “raw material” necessary for plying their trade from Vienna, 62% of which was broadcloth.⁵⁶

We know that the soldiers serving in the border forts were paid with broadcloth. However, this served not so much as clothing, but rather as a substitute for money, and thus the soldiers usually sold their rolls of cloth at the local markets.⁵⁷ The soldiers quartered at Pápa received their pay from the Austrian and imperial orders,⁵⁸ explaining the presence of the high number of German and Austrian cloth seals, most of which originated from Nuremberg and Vienna (*Fig. 13*).⁵⁹ The local tailors’ guild exploited this intense trade.⁶⁰ A pilgrim badge from Mariazell is eloquent proof the travels of the Pápa townspeople (*Fig. 14*).

The destruction of the late medieval town

Pápa was occupied by marauding Mongolian troops on the night of October 2–3, 1594. We know very little about the “mini vilayet” organised in the wake of the conquest by the Ottoman Turks.⁶¹

During the siege for the town’s recapture, the powder house exploded, destroying the castle⁶² and causing serious damage to the town as well (*Fig. 9, Fig. 11*).⁶³ The renovation of the parish church was completed in 1612.⁶⁴ It must here be noted that there were several larger conflagration devastating the town during the 17th century: during the expulsion of the Walloon mercenaries who had revolted in 1600, and in March 1626, when the castle, the church and the town’s greater part was ravaged by fire.⁶⁵

Although larger Ottoman Turkish troops approached Pápa on two other occasions during the 17th century, these did not lead to major damages to the town.⁶⁶

17th–18th centuries – stone buildings

In the early 17th century, the houses on the marketplace were rebuilt in stone (*Fig. 19*) and a large cellared building was erected in the southern part (*Fig. 19*). The foundation of the 6 m×20 m large cellar with crushed stone walls resembles the foundation of Corvin House,⁶⁷ and a similar building dating from the turn of the 15th–16th centuries stood at 23 Fő Square (Kenessey-Szondy House).⁶⁸ Knowing that the houses in Pápa were built of brick from the 18th century onward, this provides a chronological anchor for dating the cellar.⁶⁹ The building above the barrel-vaulted cellar is mentioned in Gáspár Pongrácz’s description of the town, published in 1733.⁷⁰ The cellar was probably used for storing wine and the tavern was on the ground floor. This can be identified as the manorial cellar owned by the Esterházy family, first mentioned in 1671.⁷¹ Henrich Maynzeck’s map from 1732 records the town’s condition in the 18th century (*Fig. 15*).⁷² The inbuilding of the longish plot south of the church’s fence cannot be identified, only the large building (no. 79) at its north-western end. The history of its owners in the 17th–18th centuries is fairly accurately known.⁷³

Sándor Mithay had observed an 18th century surfacing of stones and pebbles by the walls of the church.⁷⁴ The cellared building was enlarged towards the north-east and south-east (*Fig. 20*). These additions were most likely different shops and also included a coffee-house.⁷⁵ The renovations of the building and subsequent building activities in the square can probably be linked to the conflagration of 1751, during which the church’s roof burnt down⁷⁶ and the neighbouring houses were probably also damaged.⁷⁷ A pillory (?) constructed of bricks stamped with the date of 1754 was erected in the square’s eastern corner. The Gothic church was renovated several times during the earlier 18th century,⁷⁸ one indication of which was the Baroque brick flooring inside the church.⁷⁹ Funerals were still held in the churchyard in the century’s first half.⁸⁰

The new Fő Square

Most of the gentry families left the town after the Ottoman Turkish danger had passed as well as in the wake of the growing Counter-Reformation. They were replaced by the manorial officers and the houses were rebuilt into a manorial tenement house, shops and inns.⁸¹

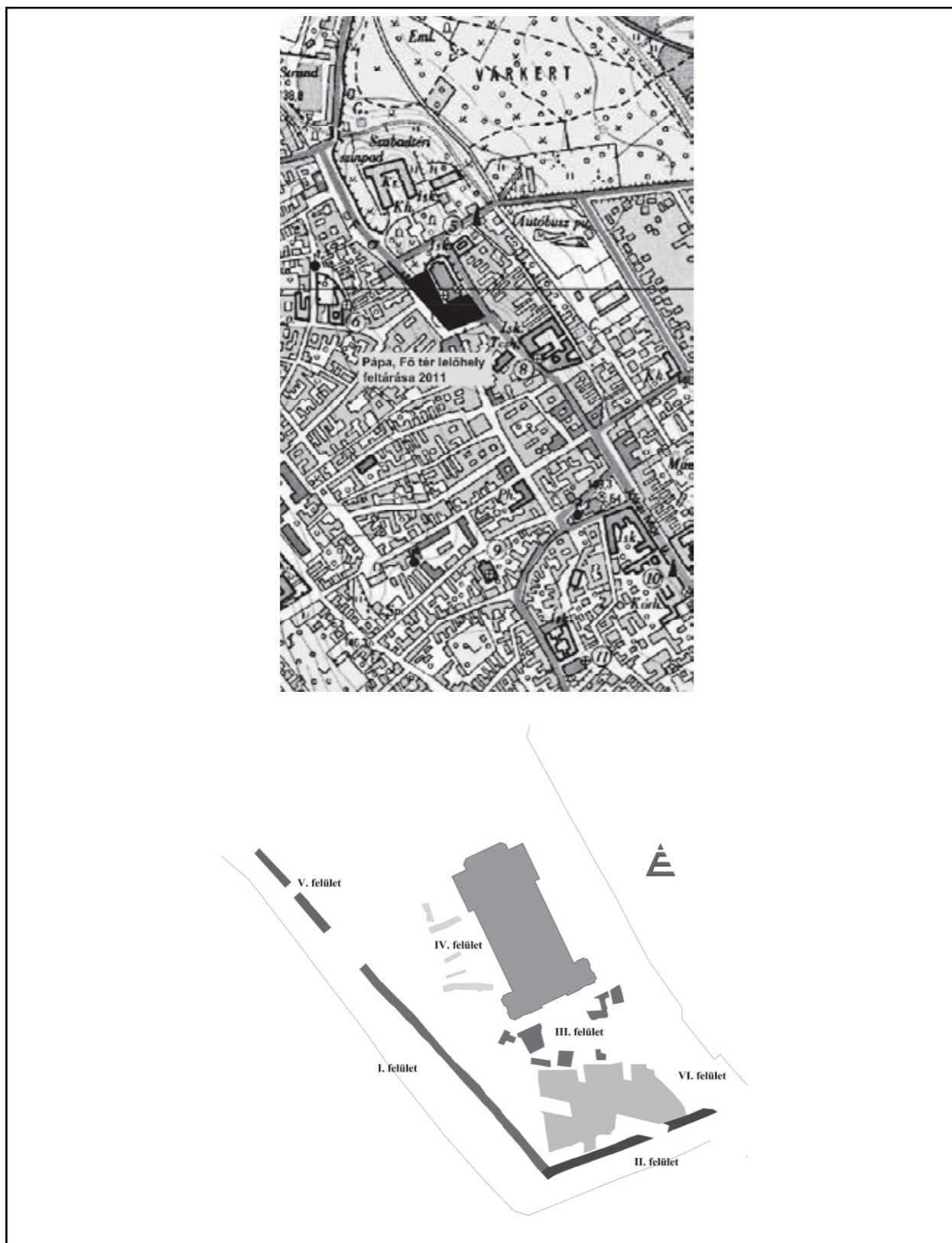
The houses standing on the square were demolished when the Catholic church was built.⁸² The new church was erected between 1772 and 1786,⁸³ and the demolishing of the medieval church was begun in winter 1773.⁸⁴ The top of the church hill was reduced by some 1–1.5 m. The earth of the cemetery was in part dumped into the cellar and in part into the one-time moat.⁸⁵ Sándor Mithay noted that the infilling of the moat was probably begun in the early 1700s,⁸⁶ mainly with clay that was identical to the natural subsoil in the northern part of Fő Square.⁸⁷

One spectacular proof for the rebuilding was the almost complete lack of archaeological layers in Location V. Sándor Mithay had already observed the virtual absence of construction and demolishing debris above the remains of the medieval church.⁸⁸ The overall rebuilding from the 1750s was probably completed in the 1790s.⁸⁹

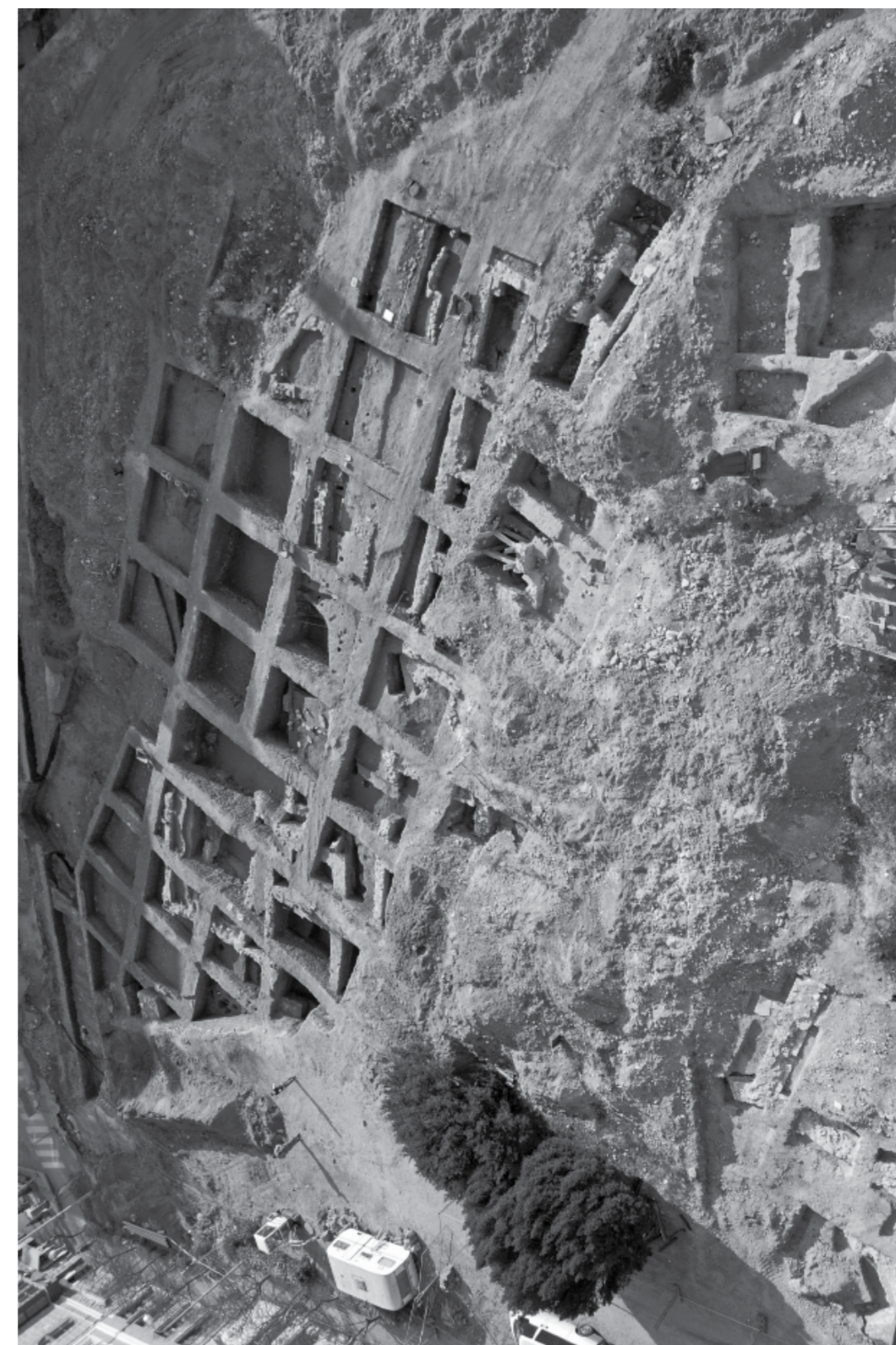
Irodalom • References

- GECSÉNYI 1996 GECSÉNYI L.: Adatok Pápa szerepéhez a XVI. században a Rába-menti tájegységben. In: Hermann István (szerk.) Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Pápa 1996, 44–47.
- GERŐ–SEDLMAYR 1959 GERŐ L.–SEDLMAYR J.: Pápa. Városképek – műemlékek sorozat. Budapest, 1959.
- HARIS 1988 HARIS A.: A pápai Kenessey-Szondy ház építéstörténete. (Die Baugeschichte vom Kenessey-Szondyhaus in Pápa.) Pápai Múzeumi Értesítő 1 (1988) 137–153.
- HARIS 1992a HARIS A.: A pápai Corvin-ház építéstörténetének kérdőjelei. (Fragezeichen zur Baugeschichte des Corvi Hauses in Pápa.) Műemlékvédelmi Szemle 1992/2, 49–60.
- HARIS 1992b HARIS A.: Pápa a 18. században. Egy barokk városkép kialakulásának folyamata. (Pápa im 18. Jahrhundert – Entstehung eines Barockstadtbildes.) Pápai Múzeumi Értesítő 3–4 (1992) 123–138.
- HARIS 1994 HARIS A.: A települések halmazától a városig. (Von den Anhäufungen der Siedlungen bis zur Stadt.) In: Kubinyi A. (Szerk.) Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Pápa 1994, 26–44.
- HARIS 1998 HARIS A.: Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hoszu utza” krónikája a 17-18. században. (Pächter und Besitzer. Chronik der „langen Gasse” in Pápa in den 17.-18. Jahrhunderten.) In: Bardoly I.–László Cs. (szerk.): Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Budapest 1988, 343–372.
- HEGYI 2007 HEGYI K.: A török hódoltság várai és várkatonasága. III. kötet. Budapest, 2007.
- HERMANN 1999 HERMANN I. (Ifj.): Szentmiklósi és óvári Pongrácz Gáspár pápai plébános városleírása a XVIII. század elejéről. Jókai füzetek 26. Pápa, 1999. <http://jmvk.compunet.hu/szoveg/2/pg.htm> (letöltés: 2012. szeptember 15.)
- ILON 1992 ILON G.: Beszámoló a pápai Corvin-ház területén végzett régészeti szondázó kutatásról. (Bericht über die archäologische Sondierung im Gebiet des Corvin-Hauses in Pápa.) Műemlékvédelmi Szemle 1992/2, 61–65.
- ILON 1994 ILON G.: Régészeti emlékek az őskortól a honfoglalás korig. (Archäologische Andenken von der Urzeit bis zur Landnahme.) In: Kubinyi A. (Szerk.) Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Pápa 1994, 20–25.
- ILON 1995 ILON G.: A Magyarország Régészeti Topográfiája 4. kötetének (hajdani pápai járás) kiegészítése 1970–1994. (Ergänzung zum 4-ten Band des damaligen Papaer Kreises für archäologische Topographie Ungarns 1970–1994.) Pápai Múzeumi Értesítő 5 (1995) 63–138.
- KATONA 1970 KATONA I.: Történeti adatok Pápa topográfiájához. (Beiträge zur Topographie der Stadt Pápa in Transdanubien.) Veszprém Megyei Múzeumok Közlemények 9 (1970) 65–70.
- KATONA 1972 KATONA I.: Pápa város 1660. évi összeírása. (Die Zusammenschreibung der Einwohnerschaft der Stadt Pápa im Jahre 1660.) Veszprém Megyei Múzeumok Közlemények 11 (1972) 341–356.

- KRISTÓ 1996 KRISTÓ Gy.: Néhány megjegyzés Pápa korai középkoráról. In: Hermann István (szerk.) Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Pápa 1996, 6–13.
- KUBINYI 1994 KUBINYI A.: A középkori Pápa (Pápa im Mittelalter.) In: Kubinyi A. (Szerk.) Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Pápa 1994, 45–76.
- LÁSZLÓ 2006 LÁSZLÓ Cs.: Pápa, Esterházy-kastély. In: Kisfaludi Júlia (szerk.) Régészeti Kutatások Magyarországon 2005. Archaeological Investigations in Hungary 2005. Budapest 2006, 297–298.
- MITHAY 1982 MITHAY S.: Adatok a pápai vár épületegyüttesének rekonstrukciójához. (Angaben zur Rekonstruktion der Burg von Pápa.) Veszprém Megyei Múzeumok Közlemények 16 (1982) 203–222.
- MITHAY 1984 MITHAY S.: Adalékok Pápa város építéstörténetéhez egykori ábrázolások alapján. (Beiträge zur Architekturgeschichte der Stadt Pápa aufgrund ehemaliger Darstellungen.) Veszprém Megyei Múzeumok Közlemények 17 (1984) 319–332.
- MITHAY 1988 MITHAY S.: Beszámoló a pápai várkastélynál végzett régészeti ásatásokról. (Bericht über die Ausgrabungen im Bereich des Schlosses von Pápa.) Pápai Múzeumi Értesítő 1 (1988) 37–51.
- MITHAY 1989 MITHAY S.: Adatok a pápai római-katolikus plébániatemplom történetéhez. (Beiträge zur Geschichte der römisch-katholischen Pfarrkirche aus Pápa.) Veszprémi Történelmi Tár 1 (1989) 105–108.
- MRT 4 DAX M.–ÉRI I.–MITHAY S.–PALÁGYI S.–TORMA I.: Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Magyarország Régészeti Topográfiája 4. Budapest, 1972.
- PÁLFFY 1997 PÁLFFY G.: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. Pápa, 1997.
- PÁLFFY 1998 PÁLFFY G.: A császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- S. LACKOVITS 1996 S. LACKOVITS E.: Pápa város népélete. In: Hermann István (szerk.) Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Pápa 1996, 78–81.
- SOLYMOSI 1996 SOLYMOSI L.: Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: Hermann István (szerk.) Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Pápa 1996, 20–31.
- SZAKÁLY 1994 SZAKÁLY F.: Pápa a török korban. (Pápa während der Türkenzeit (1526-1686).) In: Kubinyi A. (Szerk.) Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Pápa 1994, 77–122.
- SZVATH 2012 SZVATH M.: Pápa, Fő tér. In: Kisfaludi Júlia (szerk.) Régészeti Kutatások Magyarországon 2010. Archaeological Investigations of Hungary 2010. Budapest 2012, 321–322.

1. kép: Pápa, Fő tér. 1. Topográfiai térkép. 2. A 2011. évi ásatás felületei (Román József felmérése alapján)
 Fig. 1: Pápa, Fő Square. 1. Topographic map; 2. locations of the 2011 excavations (based on József Román's survey)

2. kép: Pápa, Fő tér. Az ásatás látképe a barokk templom tornyából (fénykép: Mordovin Maxim)
 Fig. 2: Pápa, Fő Square. View of the excavation from the tower of the Baroque church (photo: Maxim Mordovin)

3

4

5

3. kép: Pápa, Fő tér. Árpád-kori település részlete a II. felületen (fénykép: Mordovin Maxim)
 4. kép: Pápa, Fő tér. Sövényfonatos falú kora Árpád-kori ház részlete a II/2. szelvényben (fénykép: Nagy László)
 5. kép: Pápa, Fő tér. Szekérkeréknyomok az Árpád-kori felületre közvetlenül fedő útburkolatban, II. felület (fénykép: Mordovin Maxim)
 Fig. 3: Pápa, Fő Square. Section of an Árpadian Age settlement in Location II (photo: Maxim Mordovin)
 Fig. 4: Pápa, Fő Square. Detail of an Árpadian Age house with wattle-and-daub walls in Trench II/2 (photo: László Nagy)
 Fig. 5: Pápa, Fő Square. Wheel ruts in the surfacing covering the Árpadian Age occupation level, Location II (photo: Maxim Mordovin)

6

7

6. kép: Pápa, Fő tér. Késő középkori térburkolat, VI/35. szelvény (fénykép: Nagy László)
 7. kép: Pápa, Fő tér. A templomot körítő árok, palisádfal cölöplyukaival (fénykép: Hullám Dénes)
 Fig. 6: Pápa, Fő Square. Late medieval surfacing, Trench VI/35 (photo: László Nagy)
 Fig. 7: Pápa, Fő Square. The ditch enclosing the church with the post-holes of the palisade (photo: Dénes Hullám)

8

9

8. kép: Pápa, Fő tér. Kora újkori térburkolat és a pillengér, VI/1-2. szelvény (fénykép: Mordovin Maxim)
 9. kép: Pápa, Fő tér. A DK-i 16. századi ház maradványai a VI/21. szelvényben (fénykép: Mordovin Maxim)
 Fig. 8: Pápa, Fő Square. Early Modern Age surfacing and the pillory, Trench VI/1–2 (photo: Maxim Mordovin)
 Fig. 9: Pápa, Fő Square. Remains of the 16th century house in the south-east in Trench VI/21 (photo: Maxim Mordovin)

10

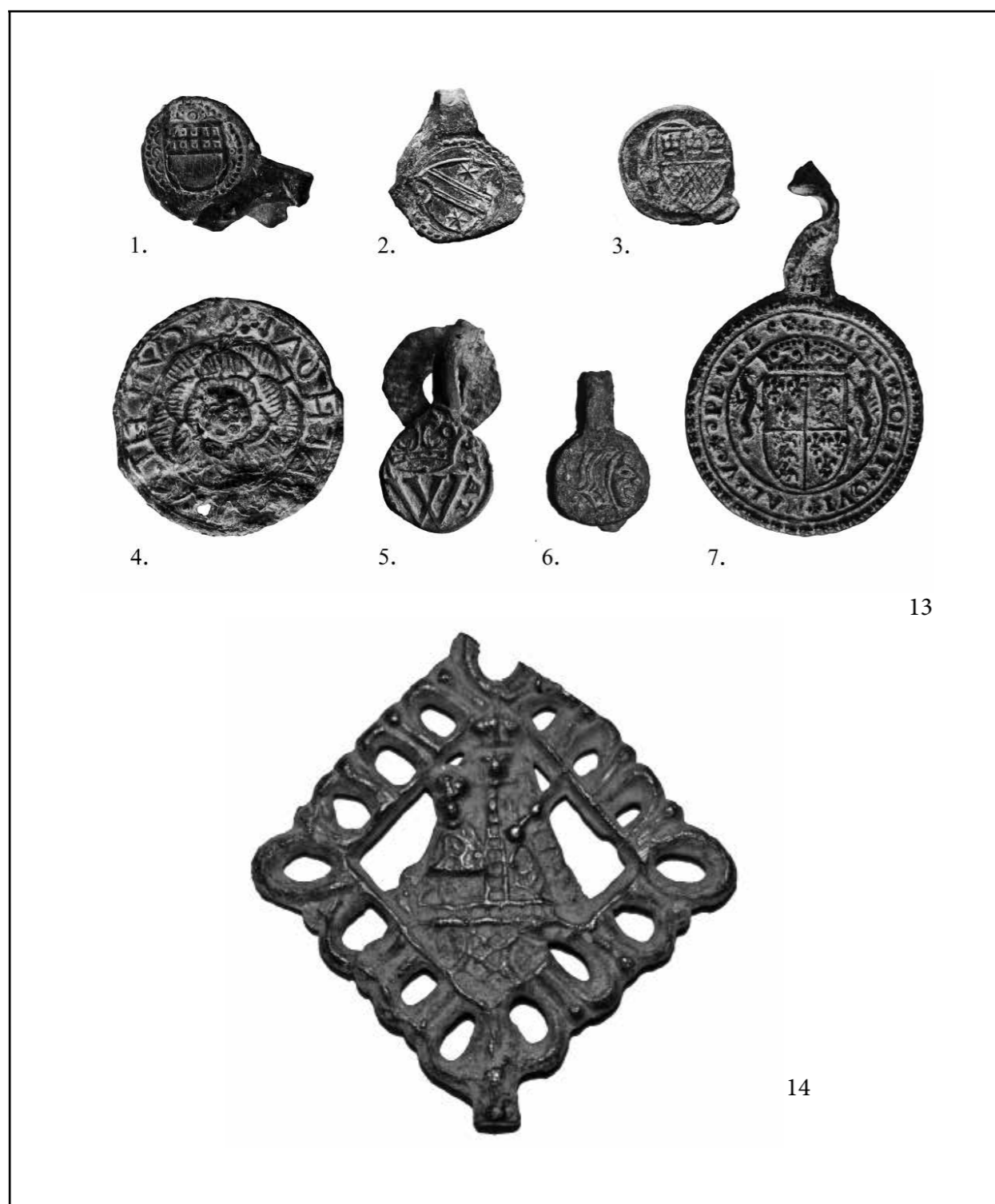

11

12

10. kép: Pápa, Fő tér. A DNy-i 16. századi ház északi fala és falomladéka a VI/44. szelvényben (fénykép: Mordovin Maxim)
 11. kép: Pápa, Fő tér. Az 1597-ben leégett ház részlete a VI/12. szelvényben (fénykép: Nagy László)
 12. kép: Pápa, Fő tér. A 17. századi „uradalmi pince” K-i fala (fénykép: Nagy László)
 Fig. 10: Pápa, Fő Square. Northern wall and wall debris of the 16th century house in the south-west in Trench VI/44 (photo: Maxim Mordovin)
 Fig. 11: Pápa, Fő Square. Section of the house that burned down in 1597 in Trench VI/12 (photo: László Nagy)
 Fig. 12: Pápa, Fő Square. Eastern wall of the 17th century manorial cellar (photo: László Nagy)

13

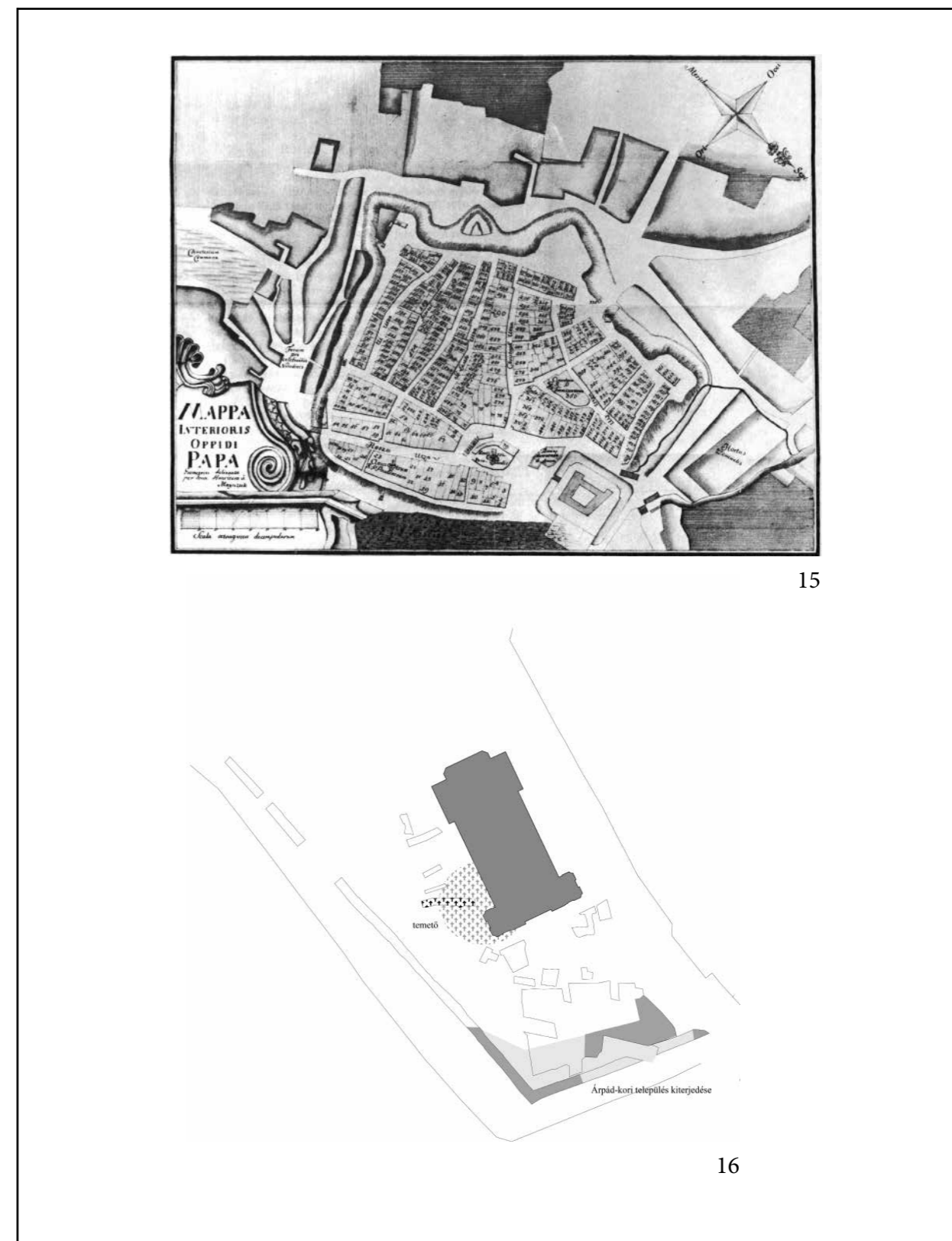
14

13. kép: Pápa, Fő tér. Válogatás az ásatáson előkerült textilplombákból: 1. Ulm (15. század); 2. Kaufbeuren (16. század); 3. Köln (15-16. század); 4. Anglia (16. század második fele); 5. Boroszló (Wrocław, 16. század); 6. München (15. század); 7. Anglia (16. század második fele)

14. kép: Pápa, Fő tér. Máriazelli zarándokjelvény (16. század)

Fig. 13: Pápa, Fő Square. Selection of the cloth seals found during the excavation: 1. Ulm (15th century); 2. Kaufbeuren (16th century); 3. Cologne (15th–16th century); 4. England (later 16th century); 5. Boroszló (Wrocław, 16th century); 6. Munich (15th century); 7. England (later 16th century)

Fig. 14: Pápa, Fő Square. Pilgrim badge from Mariazell (16th century)

15

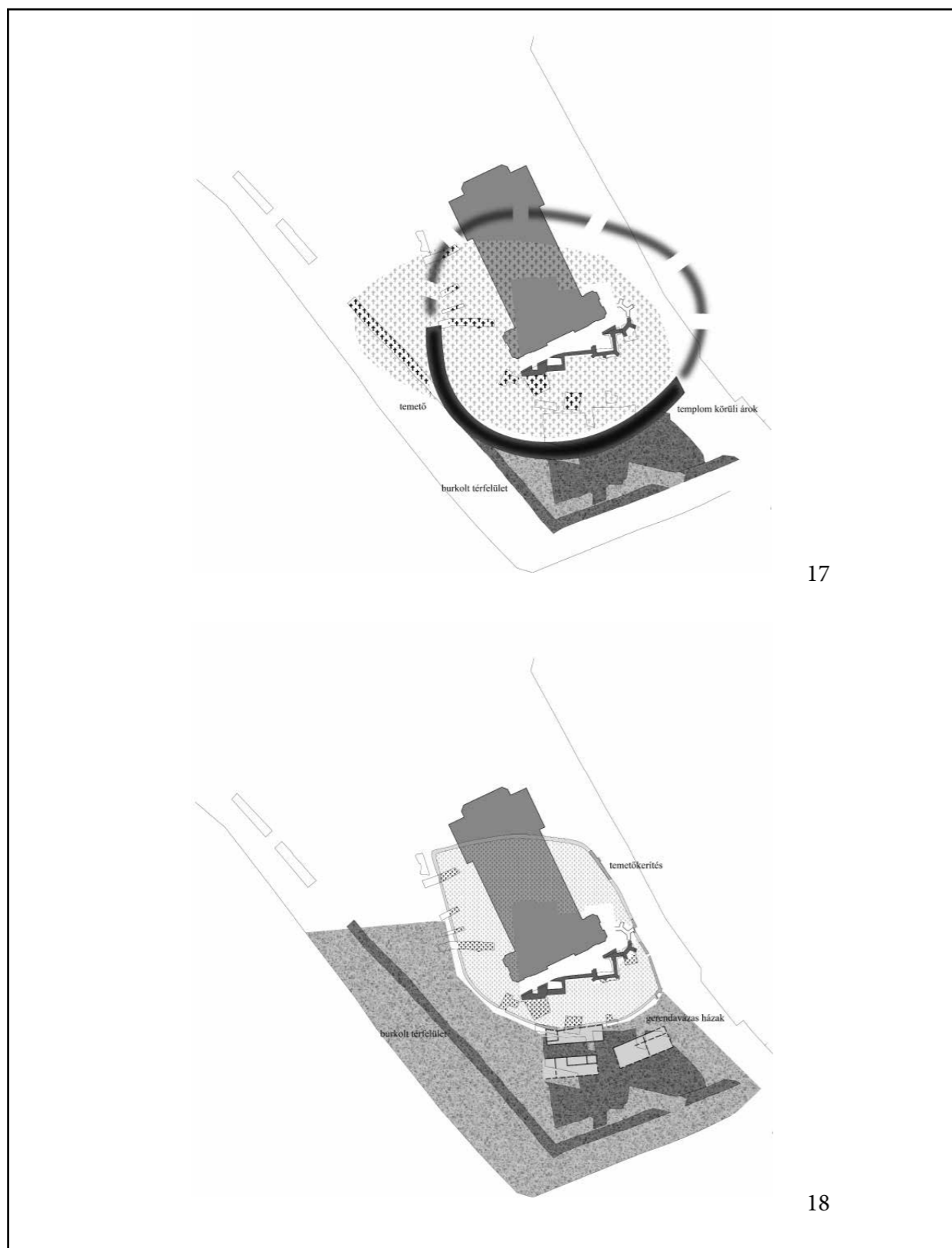
16

15. kép: Pápa, Fő tér. Henrich Maynzeck térképe, 1732 (Hermann 1999 alapján)

16. kép: Pápa, Fő tér. Az Árpád-kori jelenségek kiterjedése (Román József felmérése alapján)

Fig. 15: Pápa, Fő Square. Henrich Maynzeck's map, 1732 (after Hermann 1999)

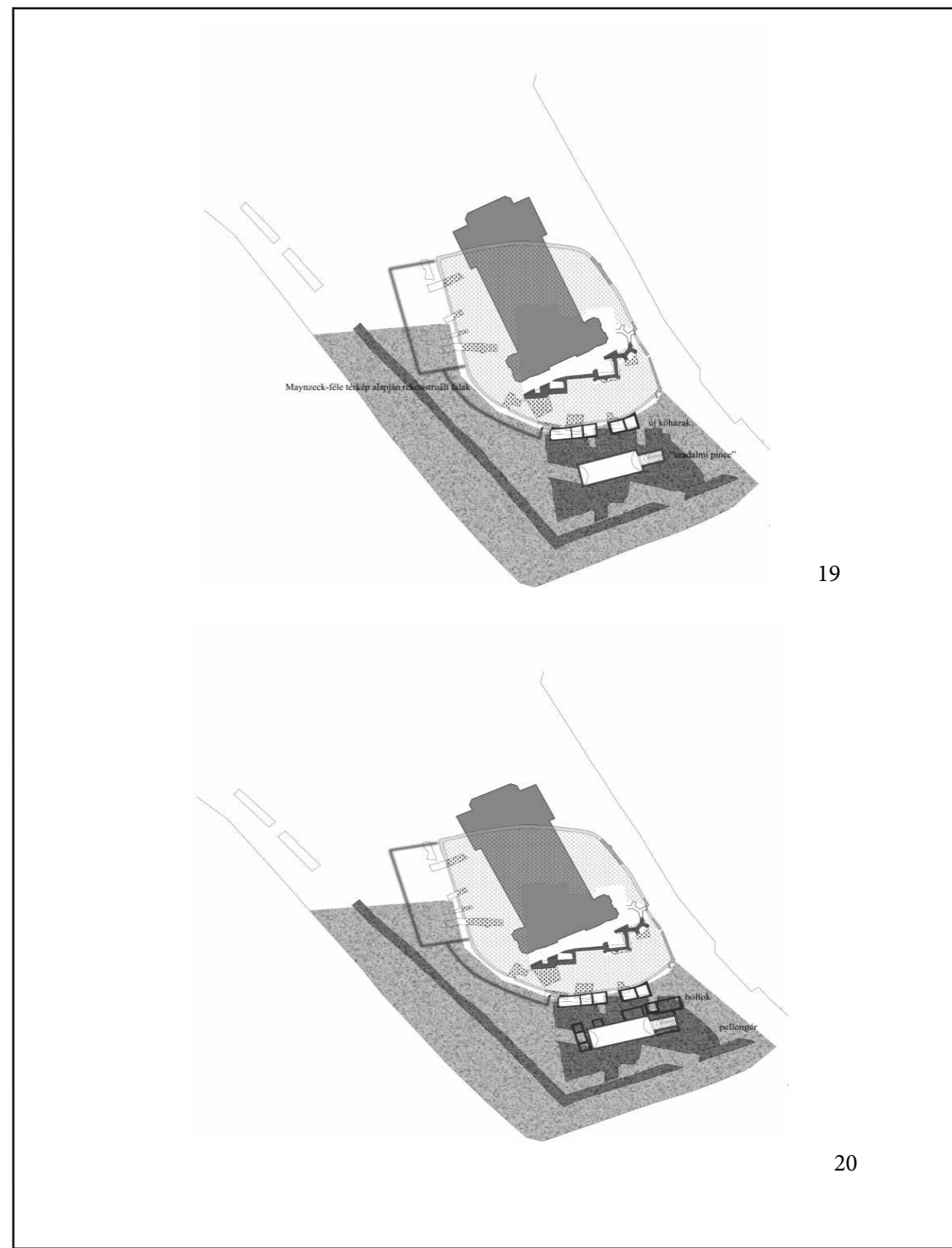
Fig. 16: Pápa, Fő Square. Extent of the Árpadian Age features (based on József Román's survey)

17

18

17. kép: Pápa, Fő tér. A Fő tér 14. századi alaprajza (Román József felmérése alapján)
 18. kép: Pápa, Fő tér. A Fő tér a 16. században (Román József felmérése alapján)
 Fig. 17: Pápa, Fő Square. Plan of Fő Square in the 14th century (based on József Román's survey)
 Fig. 18: Pápa, Fő Square. Fő Square in the 16th century (based on József Román's survey)

19

20

19. kép: Pápa, Fő tér. A Fő tér a 17. században (Román József felmérése alapján)
 20. kép: Pápa, Fő tér. A Fő tér a 18. században (Román József felmérése alapján)
 Fig. 19: Pápa, Fő Square. A Fő Square in the 17th century (Based on József Román's survey)
 Fig. 20: Pápa, Fő Square. Fő Square in the 18th century (Based on József Román's survey)